DOSSIER - LA REVOLUCIÓ DELS CLAVELLS: PERSPECTIVES I LLEGATS

El context internacional de la Revolució dels Clavells portuguesa

Ana Mónica Fonseca

Cimera "A Europa Connosco", que va reunir a Porto dirigents socialistes i socialdemòcrates europeus el 14 de març de 1976. Fotografia: Arxiu Històric del Partit Socialista (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

La transició cap a la democràcia de Portugal s'ha d'analitzar tenint en compte les circumstàncies internacionals en les quals va tenir lloc. A principis de la dècada de 1970, la guerra freda havia adoptat una forma diferent. Les dues superpotències ja no dominaven en exclusiva la seva esfera d'influència, i fins i tot podríem dir que la seva força estava disminuint. Això va permetre l'ascens d'altres potències, dins de tots dos blocs, que no qüestionaven directament l'autoritat de cada superpotència, sinó que contribuïen a fer encara més visible la pluralitat dins de cada bloc. En el bloc occidental, els Estats Units es van veure especialment debilitats per la intervenció en el cop d'estat de Xile el setembre de 1973, la retirada del Vietnam i el cas Watergate. Totes aquestes qüestions van limitar en certa manera la capacitat d'actuació de Washington, que es va veure sotmesa a un escrutini ferri per part del Congrés. Això va crear l'oportunitat d'establir un cert grau d'autonomia dins de l'aliança occidental, que es va fer més visible en el cas de la República Federal d'Alemanya (RFA).

Alhora, els dos blocs estaven a punt d'arribar finalment a un acord en el marc de la

Conferència de Seguretat i Cooperació d'Europa (CSCE). Aquest seria un moment històric, ja que, per primera vegada en la rivalitat de la guerra freda, els trenta-cinc països que van assistir a la Conferència entre el juliol del 1973 i l'agost del 1975 firmarien un acord sobre la inviolabilitat de les fronteres i la no-ingerència en els assumptes interns. [1] En aquest article analitzarem com aquest context internacional va influir en la resposta dels aliats occidentals a la revolució i la transició a la democràcia de Portugal.

La distensió bipolar enfront de l'*Ostpolitik* de l'Alemanya Occidental

L'objectiu principal de la política de distensió adoptada pels Estats Units des de mitjans dels anys seixanta era l'estabilització de la guerra freda per mitjà de l'establiment de contactes més estrets, no solament amb la Unió Soviètica, sinó també amb la República Popular de la Xina. Es tractava d'una política "limitada en els seus objectius, que buscava l'estabilitat i la gestió de les crisis", i intentava "acomodar la Unió Soviètica a Europa amb l'esperança d'aconseguir la seva ajuda per a un acord favorable al Vietnam". [2] No obstant això, la distensió entre els Estats Units i la Unió Soviètica també va representar "el reconeixement del declivi relatiu, no absolut, del poder estatunidenc i el creixement de la multipolaritat", és a dir, el reconeixement que Europa i el Japó estaven "recuperant força". [3]

En aquest sentit, els Estats Units no solament eren conscients de la disminució de la seva influència a Europa Occidental, sinó que també interpretarien com una amenaça qualsevol altra política que pretengués superar l'statu quo en comptes de cristal·litzar-lo. Com va assenyalar Del Pero, per a l'administració Nixon (i per a Kissinger), "obrir un diàleg amb l'arxienemic soviètic no era una manera de superar la guerra freda, sinó més aviat un intent de gestionar-la o fins i tot de preservar-la". [4] Per tant, hi hauria molt poca comprensió cap a qualsevol iniciativa o intent de resoldre la bipolaritat de la guerra freda, especialment si procedia d'un dels aliats més importants dels Estats Units a Europa. Tanmateix, això va ser exactament el que va passar amb l'*Ostpolitik*, la política envers Europa de l'Est que va implantar Alemanya Occidental a partir del 1969. Washington va entendre aquesta política, que reflectia l'autonomia i el lideratge creixent de Bonn al Vell Continent, com un desafiament al lideratge estatunidenc a Europa. [5]

Henry Kissinger i l'administració Nixon desconfiaven del camí independent seguit pel govern social-liberal de Bonn. Tot i que l'èxit de l'*Ostpolitik* es va deure sobretot al fet que "tant les potències mundials com molts dels estats europeus tenien un interès especial a reduir les tensions entre l'Est i l'Oest", no hi ha dubte que la Casa Blanca va considerar "pertorbadores" les iniciatives de l'Alemanya Occidental. [6] Després de l'èxit inicial de l'*Ostpolitik*, i en un intent de rehabilitar la seva imatge a les capitals europees, Washington va tractar d'acostar-se als seus aliats. No obstant això, els primers anys de la dècada de 1970 van ser molt delicats pel que fa a la política exterior estatunidenca. El cop d'estat xilè del 1973, la guerra del Yom Kippur i la derrota al Vietnam, juntament amb el cas Watergate, van ser fets crítics per a la imatge internacional de la superpotència occidental i van agreujar les relacions entre les dues ribes de l'Atlàntic. [7]

A Bonn, la situació política va canviar amb l'elecció de Willy Brandt, líder del Partit Socialdemòcrata d'Alemanya Occidental (SPD), com a canceller la tardor del 1969. Aquest canvi es va deixar sentir especialment en la política exterior de l'RFA. Citant Walter Scheel, ministre d'Assumptes Exteriors entre el 1969 i el 1974, la finalitat de l'*Ostpolitik* del nou govern era "alterar l'statu quo [de la guerra freda] reconeixent aquest mateix statu quo". [8] Això significava que la República Federal estava ara disposada a reconèixer l'statu quo bipolar, cosa que es va aconseguir mitjançant una sèrie d'acords amb alguns països clau d'Europa de l'Est (Polònia, Txecoslovàquia, la Unió Soviètica i la República Democràtica d'Alemanya), per mitjà dels quals Bonn va intentar normalitzar les relacions amb el bloc soviètic i resoldre el problema de la frontera oriental alemanya. [9]

> L'objectiu de la política de distensió dels Estats Units des de mitjans dels anys seixanta era l'estabilització de la guerra freda amb contactes més estrets amb la Unió Soviètica i la Xina

Conscient de la importància d'aquesta iniciativa, Bonn va tractar d'assegurar la seva lleialtat als aliats occidentals. De fet, una part molt important de l'*Ospolitik* del govern SPD-FDP era el reforç de la integració occidental, que assegurava el compromís de Bonn amb els aliats occidentals. Això s'havia d'assolir per mitjà de l'ampliació de la Comunitat Econòmica Europea (CEE) —amb l'adhesió de la Gran Bretanya, Irlanda i Dinamarca el 1973— i l'enfortiment polític de la CEE. [10] Una altra dimensió d'aquest reforç polític i institucional de les Comunitats Europees va ser el suport de l'RFA als esforços liberalitzadors de les dictadures espanyola i portuguesa. [11]

Portugal, els Estats Units i Alemanya Occidental: de la dictadura a la revolució

De fet, les relacions entre els Estats Units, la República Federal d'Alemanya i Portugal, com també amb la península Ibèrica en conjunt, durant els últims anys de la dictadura de dretes, és un dels elements principals que expliquen les diferents maneres d'entendre la revolució portuguesa.

Tant Washington com Bonn eren aliats estrets de la dictadura portuguesa, la qual cosa va afavorir el fort anticomunisme del règim per damunt de la seva postura autoritària. No obstant això, després que la decepció pel fracàs del període de liberalització conduís a la substitució d'António de Oliveira Salazar per Marcelo Caetano el 1968, l'SPD d'Alemanya Occidental va decidir finalment acostar-se a l'oposició portuguesa. [12] Això es va aconseguir principalment mitjançant l'establiment de contactes amb els socialistes portuguesos, liderats per Mário Soares.

A partir del 1970, el partit Acció Socialista Portuguesa (Ação Socialista Portuguesa o ASP) va mantenir reunions freqüents i directes amb representants de l'SPD i, encara més

important, amb la Fundació Friedrich Ebert. El 1972, l'ASP va ser admesa a la Internacional Socialista i es va convertir en l'únic grup d'oposició portuguès no comunista que va obtenir el reconeixement internacional. Amb aquest reconeixement va arribar l'accés directe a molts altres líders d'Europa Occidental, homes com Olof Palme, Bruno Kreisky, François Mitterrand i Anker Jorgensen, que serien fonamentals durant els esdeveniments de la realitat postrevolucionària de Portugal el 1974-1976, ja que molts van ocupar posicions de lideratge en els seus governs durant aquell període. [13] D'altra banda, els Estats Units mantenien contactes escassos amb l'oposició portuguesa i s'havia produït un reforç de la cooperació bilateral des del 1971, quan Marcelo Caetano i Richard Nixon van signar un nou acord relatiu a la presència estatunidenca a les Açores (base aèria de Lajes).

Per tant, els esdeveniments del 25 d'abril del 1974 a Lisboa van agafar per sorpresa els Estats Units, mentre que els dirigents de l'Alemanya Occidental havien estat informats pel mateix Mário Soares de la proximitat del cop d'estat encapçalat per militars de rang mitjà, malgrat que aquest els havia assegurat que trigaria almenys dos mesos a produir-se. [14]

> Els fets del 25 d'abril del 1974 van agafar per sorpresa els Estats Units, mentre que els dirigents de l'Alemanya Occidental havien estat informats

El que va seguir en els vint-i-quatre mesos següents és ben conegut: la dictadura portuguesa va caure sense a penes resistència i hi va haver una explosió d'actors polítics, cada un amb una estratègia particular per afrontar el futur internacional del país. La tensió creixent a Portugal entre l'extrema esquerra —tant civil com militar— i les tendències anticomunistes va assolir el seu punt àlgid durant l'Estiu Calent del 1975. [15] Va ser també el moment en què el context internacional va tenir més pes sobre la situació portuguesa.

La revolució portuguesa

Com ja s'ha esmentat, un canvi de lideratge en qualsevol estat membre de l'Aliança Atlàntica, i fins i tot en el si del Pacte de Varsòvia, podia afectar significativament les relacions entre Est i Oest. Això es devia a la dinàmica singular que tenia la rivalitat entre els Estats Units i la Unió Soviètica. Durant el conflicte Est-Oest, els aspectes ideològics estratègics, polítics i econòmics d'aquesta rivalitat estaven tan interconnectats que era difícil distingir entre les preocupacions nacionals i les internacionals. No hi havia cap garantia que la desaparició d'un estat autoritari no comportés també un canvi d'aliances en el panorama estratègic més ampli.

La presència dels comunistes en els governs provisionals va ser el primer senyal d'alarma a les capitals occidentals. Tanmateix, els Estats Units i els països europeus occidentals van adoptar diferents enfocaments pel que fa a aquesta qüestió. Washington va tractar d'aïllar

la revolució portuguesa —aplicant l'anomenada "teoria de la vacuna" de Kissinger—, mentre que Europa es va entestar a donar suport a la democratització en contra tant del partit soviètic com de la majoria del partit pretorià. Això va ser així durant la major part del 1974 i els primers mesos del 1975, però finalment Washington va canviar la seva manera de veure-ho, i les eleccions a l'Assemblea Constituent van ser fonamentals per a aquest canvi. [16]

Després de l'abril del 1975, les potències occidentals —amb els Estats Units ara més alineats amb la visió europea de la situació a Portugal— van demostrar que només el reconeixement dels resultats electorals per a l'Assemblea Constituent, elegida el 25 d'abril del 1975, seria acceptat com un senyal clar de desenvolupament democràtic a Portugal. De fet, aquestes eleccions van deixar clara la veritable tendència política, ja que els partits anticomunistes i moderats (PS, PPD i CDS) van obtenir més del 70% dels vots, mentre que el Partit Comunista Portuguès només va aconseguir el 12%.

Els retrats de Salazar i Caetano a terra, a la seu de la PIDE-DGS, la policia política del règim enderrocat. Lisboa, matí del 26 d'abril de 1974. Fotografia: Alfredo Cunha (via Fundació Mário Soares i Maria Barroso)

Tanmateix, el resultat de les eleccions, tot i que indiscutible, no va tenir cap conseqüència pràctica a causa de la ratificació del Pacte entre el Moviment de les Forces Armades (MFA) i els partits. Al contrari, va créixer l'antagonisme entre les forces moderades, especialment entre el PS, guanyador indiscutible de les eleccions, diversos sectors del MFA i les forces revolucionàries, entre elles el PCP i els extremistes d'esquerra de les forces armades. Per exemple, els esdeveniments de l'1 de maig del 1975, el cas República, que reflectia l'intent de l'esquerra comunista de prendre el control total dels mitjans de comunicació, o la dimissió consegüent dels ministres del PS i del PPD el juliol del 1975, van posar de manifest l'empitjorament de la situació interna a Portugal. [17]

Es van posar en marxa intensos esforços diplomàtics, en els quals Helmut Schmidt i Willy Brandt van tenir un paper crucial mobilitzant els socis europeus, recaptant el suport dels Estats Units i fins i tot exercint una influència moderadora pel que fa al suport de la Unió Soviètica al Partit Comunista Português. Les postures dels països occidentals durant la Cimera de Hèlsinki a finals de juliol i principis d'agost del 1975 són només un exemple de l'esforç de col·laboració dut a terme en favor de l'establiment d'un règim democràtic i pluralista a Portugal. La signatura de l'Acta Final de la CSCE l'1 d'agost del 1975 va ser el moment més important de la distensió. Reunits a Hèlsinki, els estats membres de l'OTAN i del Pacte de Varsòvia van signar el document final que regulava les relacions futures entre tots dos blocs i garantia sobretot el respecte de la integritat territorial, la definició de les fronteres, la cooperació econòmica i científica, i el respecte pels drets humans, inclosa la llibertat d'emigració i la reunificació de les famílies dividides per les fronteres Internacionals, entre d'altres. [18] Tanmateix, la realitat portuguesa estava molt present en la ment dels líders occidentals i es va exercir una pressió contundent sobre la Unió Soviètica, inclosa la pressió directa sobre el secretari general del Partit Comunista Soviètic, Leonid Bréjnev, com també sobre les autoritats portugueses durant les reunions que van tenir lloc a Finlàndia.

Mentrestant, encara que els resultats desitjats van trigar a arribar, la dimensió informal es va reforçar amb la creació del Comitè d'Amistat i Solidaritat per a la Democràcia i el Socialisme Portuguesos, integrat pels principals dirigents socialdemòcrates de la Internacional Socialista i presidit per Willy Brandt. El "Comitè Portugal" representava una iniciativa de suport incondicional al PS que funcionava també com un lobby entre els actors formals dels països europeus i de totes dues superpotències.

> Tant els Estats Units com la República Federal d'Alemanya van acabar unint-se a l'estratègia de donar suport a les forces polítiques moderades i anticomunistes i pressionar les autoritats de Portugal i de la Unió Soviètica per garantir una transició portuguesa cap a un règim democràtic pluralista i de caràcter occidental

Internament, la situació a Portugal va experimentar diversos fets que van resultar decisius per aclarir la situació cap a finals de l'agost del 1975, encara que el seu impacte hauria estat menor sense aquest front ampli de suport internacional a les forces moderades. Després de la presentació del Document dels Nou [19] l'agost del 1975, que assumia l'existència d'una ala moderada del MFA representada, entre d'altres, per Melo Antunes, es van crear les condicions per a una evolució diferent de la realitat política portuguesa. Un cop assegurat el suport unànime de l'Europa Occidental per mitjà de la creació del "Comitè Portugal", el PS va passar a exigir la retirada de Vasco Gonçalves i el derrocament del govern. Quan això es va produir, després de l'Assemblea del MFA a Tancos el setembre del 1975, el terreny ja estava madur per un canvi en el ritme de la revolució a Portugal.

Malgrat això, la tensió política persistiria fins al cop militar fallit del 25 de novembre del 1975. Després d'aquest dia, les forces moderades dels partits i els militars van poder aplanar lentament però inexorablement el camí per a l'establiment d'una democràcia pluralista i parlamentària a Portugal. Els mesos següents van portar l'estabilitat al país, tant en l'àmbit polític com en l'economia, greument debilitada pels esdeveniments polítics des de l'abril del 1974. [20]

Conclusió

Ateses les característiques del sistema internacional, qualsevol canvi en el règim polític de Portugal hauria estat motiu de preocupació per part dels seus aliats. Si tenim en compte que la transició portuguesa va posar fi a una dictadura de dretes, substituint-la per la incertesa d'un procés revolucionari instigat per tendències polítiques comunistes i d'extrema esquerra, Portugal es va convertir efectivament en un problema per als aliats occidentals. En aquest sentit, no es pot entendre el procés portuguès de transició a la democràcia sense considerar les repercussions internacionals i com aquestes van influir en l'evolució de la situació al país.

El procés revolucionari portuguès va estar profundament marcat per la ingerència internacional dels Estats Units i també de la República Federal d'Alemanya, que va dirigir l'enfocament europeu de la situació a Lisboa. Tot i que molt diferents fins a mitjan 1975, tots dos costats de l'Atlàntic van acabar unint-se en l'estratègia de donar suport a les forces polítiques moderades i anticomunistes, alhora que pressionaven les autoritats (més radicals) de Portugal i de la Unió Soviètica per garantir la transició cap a un règim democràtic pluralista i de caràcter occidental.

REFERÈNCIES I NOTES

1 — Badalassi, N.; Snyder, S. (ed.). (2017). *The CSCE and the end of The Cold War. Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972–1990*. Nova York: Berghan Books.
2 — Wall, I. M. (2008). "The United States and two Ostpolitiks. De Gaulle and Brandt". A: Loth, W.; Soutou, G.H. (ed.). *The Making of détente. Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965-1975*. Nova York: Routlege, p. 134.
3 — Schulzinger, R. (2010). "Détente in the Nixon-Ford Years, 1969-1976". A: Westad, O. A.; Leffler, M. (ed.). *The Cambridge History of Cold War. Vol. II. Crisis and Détente*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 374.
4 — Del Pero, M. (2019). "Henry Kissinger's Three Europes". *Journal of Transatlantic Studies* 17 (1), p. 5-21.
5 — Kieninger, S. (2019). "A preponderance of stability: Henry Kissinger's concern over the dynamics of Ostpolitik". *Journal of Transatlantic Studies*, 17(1), p. 42–60. Haftendorn, H. (2006). *Coming of Age. German Foreign Policy since 1945*. Nova York: Rowman & Littlefield Publishers, p. 188-189.

6 — Kieninger, S. (2019). “A preponderance of stability: Henry Kissinger’s concern over the dynamics of Ostpolitik”.

7 — Sobre la política exterior estatunidenca i Henry Kissinger, vegeu, per exemple, les obres de Del Pero, M. (2010). *The Eccentric Realist. Henry Kissinger and the Shaping of American Foreign Policy*. Nova York: Cornell University Press i Hanhimaki, J. (2004). *The Flawed Architect: Henry Kissinger and American Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press. Sobre les relacions transatlàntiques durant aquest període, vegeu Schulz, M. i Schwartz, T. (ed.). (2009). *The Strained Alliance: US-European Relations from Nixon to Carter*. Cambridge: Cambridge University Press.

8 — Bahr, E. (1999). *Willy Brandts europäische Aussenpolitik*. Berlín: Schriftenreihe der Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung, p. 7.

9 — Lappenküpper, U. (2008). *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland, 1949 bis 1990.* Múnic: Oldenburg Verlag, p. 95-101.

10 — Niedhart, G. (2008). “Ostpolitik and its impact on the Federal Republic’s relationship with the West”. A: Loth, W.; Soutou, G.-H. (ed.). *The Making of détente. Eastern and Western Europe in the Cold War, 1965-1975*. Nova York: Routlege, p. 117-132.

11 — Muñoz Sánchez, A. (2012). *El Amigo Alemán. El SPD y el PSOE de la dictadura a la democracia*. Barcelona: RBA.

12 — Pel que fa a les relacions entre Portugal i els Estats Units, vegeu Sá, T. M. (2009). *Os Estados Unidos da América e a Democracia Portuguesa (1974-1976)*. Lisboa: MNE-Instituto Diplomático. Sobre les relacions diplomàtiques entre la República Federal d’Alemanya i Portugal, vegeu Fonseca, A. M. (2007). *A Força das Armas: o Apoio da República Federal da Alemanha ao Estado Novo*. Lisboa: MNE-Instituto Diplomático i Lopes, R. (2014). *West Germany and the Portuguese Dictatorship 1968-1974: Between Cold War and Colonialism*. Basingstoke, Regne Unit: Palgrave Macmillan.

13 — Fonseca, A. M. (2018). “From the Iberian Peninsula to Latin America: The Socialist International’s Initiatives in the First Years of Brandt’s Presidency”. A: Rother, B.; Larres, K. (ed.). *Willy Brandt and International Relations. Europe, the USA and Latin America, 1974-1992.* Londres: Bloomsbury Press, p. 179-193.

14 — Fonseca, A. M. (2022). “Looking South. The role of Portuguese democratisation in the Socialist International’s initiatives towards Latin America in the 1970s”. A: Granadino, A. *et al*., *Rethinking European Social Democracy and Socialism*. Londres: Routledge, p. 142-154.

15 — N. d. T.: l’autora es refereix a l’anomenat *Verão Quente* quan, després de la presa de possessió del V govern provisional, va tenir lloc una vasta mobilització popular anticomunista al centre i el nord de Portugal, promoguda per sectors moderats, de dreta i d’extrema dreta, que van assetjar, assaltar i incendiar les seus del PCP i altres organitzacions d’esquerra, la qual cosa va portar Portugal al caire de la guerra civil.

16 — Sá, T. M. (2012), “«Quando Portugal contou para a América». Os Estados Unidos e a transição democrática portuguesa”. *Ler História*, núm. 63, p. 109-125.

17 — Castaño, D. (2012). “Mário Soares e o sucesso da transição democrática. Breves notas”. *Ler História*, núm 63, p. 9-31.
18 — Badalassi, N.; Snyder, S. (ed.). (2017). *The CSCE and the end of The Cold War. Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972–1990*. Nova York: Berghan Books.
19 — N. d. T.: el Grup dels Nou estava format per oficials del MFA de tendències moderades. Van ser els autors d’un document que pretenia aclarir les posicions polítiques i ideològiques dels militars.
20 — Rezola, M. I. (2007). *25 de abril – Mitos de uma Revolução.* Lisboa: Esfera dos Livros.

Ana Mónica Fonseca

Ana Mónica Fonseca és professora del Departament d’Història de l’Institut Universitari de Lisboa (Iscte) i, des del 2022, directora del Centre d’Estudis Internacionals de la mateixa institució. També és directora del Màster en Història Moderna i Contemporània de l’Iscte. Les seves àrees de recerca se centren en les transicions a la democràcia al sud d'Europa, les relacions entre Portugal i Alemanya durant la Guerra Freda i la socialdemocràcia europea, així com la promoció de la democràcia. Publica regularment en revistes nacionals i internacionals (*Journal of European Integration History, Portuguese Journal of Social Sciences, Ler História, Relações Internacionais*). És doctora en Història Moderna i Contemporània per l’Institut Universitari de Lisboa amb una tesi sobre la socialdemocràcia alemanya i la transició portuguesa a la democràcia. Durant el període 2006-2015 va ser assistent de recerca i investigadora de l'Institut Português de Relacions Internacionals de la Universidade Nova de Lisboa (IPRI-NOVA).